

ХАРАКТЕР І ФУНКЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ОФОРМЛЕННЯ КРИСТИНОПОЛЬСЬКОГО АПОСТОЛА ЯК КНИГИ ЧЕТЬЙОГО ТИПУ

Оксана Ясіновська

асистент кафедри загального мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка

Проаналізовано орнаментальні прикраси Кристинопольського Апостола (середина XII ст.) у взаємозв'язку із функціональним призначенням рукопису.

Ключові слова: Кристинопольський Апостол, давньоукраїнські рукописи, Апостол четьйого типу, устав, ініціали, декоративні елементи.

In this article the ornamental decorations of the Apostolus Christinopolitanus (mid twelfth century) are examined in context of the functional purpose of the manuscript.

Keywords: Apostolus Christinopolitanus, Old Ukrainian manuscripts, lectionary Apostle, majuscules, initial letters, decorative elements.

Проанализированы орнаментальные украшения Кристинопольского Апостола (середина XII в.) в связи с функциональным назначением рукописи.

Ключевые слова: Кристинопольский Апостол, древнеукраинские рукописи, Апостол четый, устав, инициалы, декоративные элементы.

Важливим аспектом наукового опису давніх рукописних книг є врахування їх художнього оформлення, до елементів якого відносять три групи орнаментальних прикрас: *шрифтові* (письмо), *зображальні* (фігурні мініатюри, декоративні та сюжетні малюнки на полях і в тексті рукопису) та *декоративні* (орнаментальне облямування мініатюр, заставки, ініціальні літери, кінцівки, орнаменти на незаповнених основним текстом рядках кодексу, оздоблення оправ) [4, с. 141-158; 8, с. 45, 49; 14].

Закономірно, що найпильнішу увагу дослідників художніх оздоб у давньослов'янських рукописних книгах середньовіччя привертали і привертають передусім розкішно ілюміновані кодекси, наприклад, такі давньоукраїнські пам'ятки книжкового

мистецтва, як Остромирове Євангеліє (1056–1057), Ізборник Святослава (1073), Ізборник (1076), Архангельське Євангеліє (1092), Мстиславове Євангеліє (1103–1117), Галицьке Євангеліє (1144), Добрилове Євангеліє (1164), Юрійвське Євангеліє (1119–1128), Буцацьке Євангеліє (XII–XIII ст.), Службник Варлаама Хутинського (XII–XIII ст.), Оршанське Євангеліє (друга пол. XIII ст.), Київський Псалтир (1397), Волинське Євангеліє (кін. XIII ст.) та багато інших, які ілюстровані високохудожніми орнаментальними елементами.

Однак для історії давнього слов'янського книгописання, зокрема для вивчення давньоукраїнської культури, цінною є кожна рукописна книга як документальне свідчення розвитку мови, письма, літературних зв'язків, естетичних смаків і художньої уяви її творців у той чи інший період. Особливо це стосується кодексів, скопійованих у так званій пергаментний період — XI–XII ст., з якого до нашого часу дійшла порівняно незначна кількість книг. Кожен такий манускрипт заслуговує докладного кодикологічно-палеографічного опису, в тому числі врахування й аналізу всіх елементів орнаментального оформлення, які, хоч і є другорядними щодо тексту*, виконують тут подвійну функцію — з одного боку, прикрашають сторінки рукопису, з іншого — є засобом архітектонічної будови кодексу, оскільки виділяють, підкреслюють розділи та дрібніші частини книги, допомагаючи читачеві краще орієнтуватися у тексті [7, с. 34]. Це зумовлює необхідність

* Візантійська, а вслід за нею і слов'янська рукописна книжна культура вважаються текстуально зорієнтованими: основним у них виступає текст рукопису, якому підпорядковуються художні елементи, що служать його доповненням або поясненням. Як результат, місце та кількість орнаментальних прикрас у рукописі визначається кількістю частин, на які той поділяється, відповідно до свого функціонального призначення. Опосередкованим свідченням вторинності художнього оформлення у давніх рукописах є також те, що серед ілюстраторів не була поширеною практика називати себе навіть у розкішно ілюмінованих книгах, на відміну від переписувачів-каліграфів текстів, які залишили чимало даних про себе, що вказує на пріоритетність їхньої праці, а також дозволяє припустити, що саме вони несли основну відповідальність за зовнішній вигляд книги [3; 6, с. 59-60; 17, с. 21-34; 7, с. 24-26; 4, с. 133-140].

розглядати загальні закономірності структури рукописної книги і місце та значення в ній елементів орнаментальних прикрас [26, р. 260; 6; 15, с. 92].

Одним із важливих давньоукраїнських манускриптів пергаментної доби, художнє оздоблення якого досі не привернуло належної уваги дослідників, зокрема в аспекті взаємозв'язку образотворчих прикрас із текстом рукопису, є Крестинопольський, або Городиський, Апостол.

Це один із небагатьох добре збережених пергаментних рукописів періоду Галицько-Волинської Русі*, який посідає вагомe місце в історії давньоукраїнської культури, вирізняючись своїм змістом, ступенем збереження, майстерністю виконання та великими за обсягом тлумаченнями. Унікальність даної пам'ятки в тому, що це найповніший із найдавніших списків Апостола чет'його типу** церковнослов'янською мовою, що зберігся в давньослов'янській літературній традиції. Інші повні (чет'ї) Апостоли, за невеликими винятками***, починають домінувати в богослужбовому використанні тільки з XIV ст. У попередній період давньослов'янської рукопис-

* Крестинопольський, або Городиський, Апостол створено в середині XII ст. на території Галицько-Волинського князівства, ймовірно, в монастирі у с. Городище (з 1692 р. — м. Крестинополь; з 1951 — м. Червоноград), зі скрипторію якого походить низка інших цінних давньоукраїнських рукописів [2, с. 101; 19, с. 13; 10; 7, с. 5]. У рукописі відсутні чіткі вказівки на час і місце його створення, тому така хронологічна й просторова локалізація встановлюється на підставі опосередкованих відомостей — лінгвістичних, кодикологічних, палеографічних, а також наявних у рукописі маргінальних записів. Типологію маргіналій у рукописі див. [23].

** У візантійській традиції склалися три типи Апостола: чет'йї, апракос і тлумачний. Чет'йї містив повний текст Діянь і апостольських Послань, укладених згідно з каноном. Апостол-апракос включав тексти в тому порядку, в якому вони читалися під час богослужіння (мав три різновиди — повний, короткий, празничний). До Тлумачного Апостола входили тільки апостольські Послання, які супроводжувалися коментарями [12].

*** Зокрема, одним із давніх чет'їх Апостолів є болгарський рукопис XIII ст. [13]. Серед інших відомих повних Апостолів чет'його типу найдавнішої пори можна назвати також давньоруський і сербський рукописи XIII–XIV ст. [18, с. 342–343].

ної культури функціонували апостольські тексти, які за змістом були повними чи короткими апракосами.

З-поміж широкого кола рукописів канонічного змісту Кристинопольський Апостол виокремлює також унікальний допоміжний апарат. Окрім традиційних для рукописних книг такого типу різновидів тлумачень — глос, інтерполяцій і схолій, тут наявні катени* — пояснення апостольських Дій і Послань, що є послідовностями коментарів, вибраних із творів давніх візантійських авторів (головно апологетів Церкви) і об'єднаних у єдине ціле. У Кристинопольському Апостолі вони розташовані на більшості аркушів, де практично повністю займають дуже широкі верхнє, зовнішнє та нижнє поля (див. *іл. 1*). З канонічною частиною рукопису окремі фрагменти катен пов'язані системою астерисків, якими виступають вправно виконані кириличні та глаголичні літери, а також знаки, які трапляються у грецьких рукописах. Однак, якщо у грецьких рукописних текстах богослужбового змісту катени є поширеним явищем, то у слов'янських аналогічних пам'ятках вони трапляються вкрай рідко. Сьогодні наявні в Кристинопольському Апостолі катени — єдиний відомий повний слов'янський переклад відповідної частини візантійського біблійного коментаря [21].

Кристинопольський Апостол зберігся досить добре, хоч і зазнав незначних втрат — у ньому відсутні початок і кінець, бракує кількох аркушів всередині манускрипту, однак це не призвело до великих втрат тексту. Загалом рукопис містить 299 аркушів, які не є єдиним кодексом — 291 аркуш зберігається у фондах Львівського історичного музею (відділ рукописів, сигнатура № 39), а 8 аркушів,

* Катени (лат. *catenae* — «ланцюг»; те саме, що гр. *σεῖραι*) — збірка екзегетичних фрагментів, що складається з цитат різних біблійних коментаторів (Отців Церкви, ранньохристиянських письменників), які послідовно прикріплені до окремих віршів Святого Письма і становлять цілісну інтерпретацію відповідного біблійного тексту [24]. Значення цього слова можна пояснити як у прямому сенсі — «пов'язані однією темою і розташовані послідовно цитати авторів», так і символічно — зв'язок схваленого Церквою тексту, тобто канонічної книги СП, до якої робиться тлумачення, та коментарів церковних авторитетів, що таким чином засвідчує поєднання біблійної й патристичної спадщин.

що є п'ятим зошитом рукопису, локалізуються в Національній бібліотеці України імені В. Вернадського в Києві (шифр VIII.3).

Відповідно до канону, четв'їй текст Апостола має складатися з двадцяти двох послїдовно викладених творїв — Дїянь, семи Соборних послань апостолїв Якова, Петра (1Пт., 2Пт.), Йоана (1Йо., 2Йо., 3Йо.) та Юди, чотирнадцяти Послань апостола Павла до ранньохристиянських спїльнот (римлян, коринтян (1Кор., 2Кор.), галатїв, ефесян, филип'ян, колосян, солунян (1Сол., 2Сол.), євреїв і до окремих осїб (Тимофія (1Тим., 2Тим.), Тита і Филимона). Кристинопольський Апостол мїстить двадцять таких частин — тут відсутні Послання до Тита і Филимона. З втратами дїйшли Дїяннїя (Київський уривок мїстить Дї. 9:28-13:5, Львівський рукопис включає три фрагменти Дїянь: Дї. 13:20-15:29; Дї. 16:4-28:13; Дї. 28:26), Перше послання Павла до Тимофія (складається з двох фрагментїв — 1Тим. 1:1-4:8; 5:5-6:2, розташованих не за порядком через неправильно зшитї аркуші) та Друге послання Павла до Тимофія (2Тим. 1:1-1:10). Усі наявні в Кристинопольському Апостолї тексти мають свої передмови, за винятком, як уже зазначалося, передмови до Дїянь, яка разом із першими аркушами рукопису втрачена, Другого Послання Йоана, для якого заплановано й подано тїльки покажчики, та Послання Юди; при цьому даються двї окремі загальнї передмови до Соборних і Вселенських послань. Отже, всїх їх — двадцять.

Апостол написано на тонкому, злегка жовтуватому пергаментї якїсної обробки доволї тривкими чорнилом і кїновар'ю, якї досить добре зберегли свої якостї. Хоч Кристинопольський Апостол не має розкїшних прикрас — тут відсутнї мїніатюри і заставки чи іншї оздоби, властивї багатим у мистецькому вїдношеннї манускриптам, однак у ньому мїститься чимала кїлькїсть художнїх елементїв, що засвїдчують значну компетентнїсть і вправнїсть їх виконавцїв.

Передусїм звертає на себе увагу художнїсть письма. Основнїй текст Апостола скопїйований одним переписувачем уставом чїткого, гарного малюнка — прямими лїтерами, якї нещїльно прилягають одна до однїї. Цим самим типом письма на полях рукопису написано глоси, схолїї, а також бїльшїсть лемм (вказївки про початок або кїнець глав і зачал, нерїдко із зазначеннєм назви фрагмента). У виконаннї всїх лїтер вїдчувається висока майстернїсть

Ілюстрація 1. Кристинопольський Апостол.
Сторінка з катенами, арк. 287.

каліграфа, що засвідчує його неабиякі навички в копіюванні рукописних текстів і опосередковано вказує на добру школу того осередку книгописання, до якого він належав. З не меншою майстерністю виконано катени, які, хоч і писані півуставом, виказують значну вправність їх виконавця — на порівняно невеликому місці поряд із фрагментом тексту, який тлумачиться, він зумів розмістити значний обсяг інформації гарним дрібним письмом чіткого малюнка, яке можна порівняти з «перлинним стилем»* візантійського мінускулу рукописів другої половини XI ст., який, на нашу думку, слугував зразком для виконавця катен Крестинопольського Апостола. За розміром букви в катенах становлять третину тих літер, якими виконано канонічну частину рукопису**.

У цілому, вправність каліграфів у виконанні літер кириличного шрифту: послідовно витримана в цілому рукописі єдина манера їх накреслення, що є своєрідною як для канонічної частини рукопису, так і для всіх тлумачень; сталі пропорції розміру літер та їх рівновіддаленість одна від одної; властиві для більшості букв рукопису невеликі відсічки, які візуально підтримують цілісність накреслення літер Апостола; внесені в основний ряд літер чорнілі крапки (на рівні нижньої частини букв або їх середини), які відокремлюють вірші канонічного тексту; розташування допоміжного апарату — всіх різновидів тлумачень і лемм; спосіб виконання і вигляд астерисків, які слугують зв'язуючою ланкою між коментарями й основним текстом, а також загальне співвідношення всіх цих компонентів на сторінці — створює ефект її ошатності і свідчить про високу кваліфікацію майстрів (див. *іл. 1*).

Що ж до орнаментальних прикрас, то, як уже зазначалося, для Крестинопольського Апостола характерна невибагливість оздоблення. Рукопис прикрашено тільки виконаними кіноварним контуром більшими й меншими ініціальними літерами, нескладними орнаментальними смужками з поодинокими

* Термін «перлинний стиль» (*Perlstil*) щодо візантійського мінускулу належить Г. Гунгеру [25].

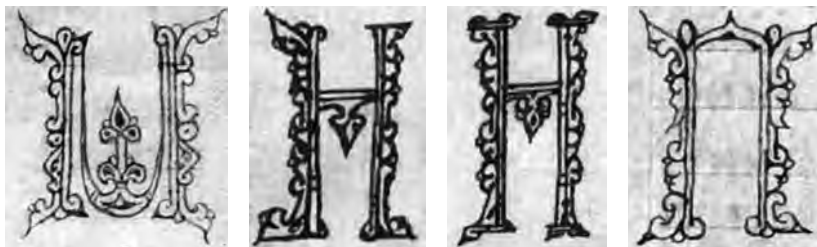
** Аналіз почерків виконавців канонічної частини та коментарів Крестинопольського Апостола, а також характеристику інших палеографічних особливостей рукопису — див. [22].

рослинними елементами обабіч них, кіноварними рядками (написаними циноброю заголовками, початками та кінцівками апостольських писань, передмов і покажчиків до них), збільшеними кіноварними і чорнильними літерами в тексті канонічної частини, а також двома незакінченими малюнками на полях рукопису. Через втрату початкових сторінок книги неможливо встановити, чи містив рукопис якісь інші прикраси, наприклад мініатюру або заставку, на початку книги.

Розгляньмо названі художні елементи Крестинопольського Апостола докладніше.

Передусім слід сказати, що наявні в рукописі орнаментальні прикраси належать до «візантійського» стилю, свідченням чого є притаманні їм одинарні (в одному випадку — парні) скобки, рослинні й геометричні мотиви, що разом з іншими елементами становлять основу орнаментики цього стилю*.

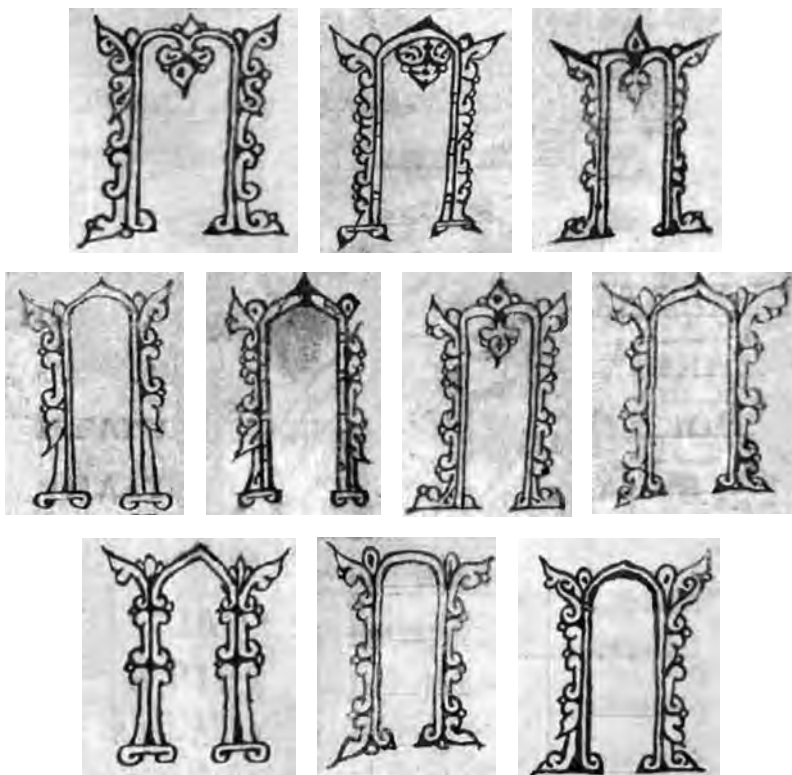
Зокрема, художні ініціали, які в південних і східних слов'ян були неодмінним атрибутом книги [5; 4, с. 146], за типом виконання у Крестинопольському Апостолі стовпчикоподібні — складаються з так званих візантійських скобок із рослинними елементами-відростками. Всі вони виконані кіновар'ю. За розміром ініціали трапляються великі й малі. Великі займають чотири рядки і починають окремі частини тексту — більшість Послань апостолів, за винятком 1Сол., 2Пт. та 1Йо., 2Йо., 3Йо. Таких ініціалів у рукописі є чотирнадцять, з них одинадцять — «П», два ініціали «И» й один — «М» (див. *іл.* 2, арк. 257зв., 43зв., 82, 210).

Ілюстрація 2. Великі ініціали Крестинопольського Апостола (4 рядки).

* Про особливості візантійського стилю докладніше див. [20; 16; 4, с. 174-178].

Прикметно, що художник намагався урізноманітнити виконання ініціальних літер. Таке його прагнення особливо помітне при написанні тієї самої літери, яка передається щоразу по-іншому. Прикладом цього є, зокрема, зображення двох великих ініціалів «И», якими починаються послання Якова (арк. 44) і Юди (арк. 82) (див. *іл. 2*) та одинадцяти ініціалів «П», що розпочинають тексти більшості новозавітних послань авторства апостола Павла (пор. «Павль аплѣ ії хїовъ...», Павль равъ ії хїовъ зъванъ аплѣ..., «Павль зъванъ аплѣ ії хївъ...», «Павль аплѣ не ѿ члѣкъ...», «Павль и тимодѣи...», «Павль и синоуанъ...»), а також Перше соборне послання апостола Петра («Петръ аплѣ ії хївъ...») — (див. *іл. 3*, арк. 10, 53зв., 100зв., 137зв., 172зв., 197, 210 (див. *іл. 2*), 223зв., 233, 251, 287).

Ілюстрація 3. Різновиди великого ініціала «П».

Отже, для кожного ініціала майстер зумів знайти оригінальний декоративний малюнок.

Решту апостольських послань у Крестинопольському Апостолі починають дев'ятнадцять менших ініціалів, які займають три (1Сол., 2Пт.; 1Йо., 2Йо., 3Йо.) та два рядки (більшість передмов, за винятком передмов до послань до Галат і Юди, початкові літери яких є тільки трохи більші за сусідні букви канонічної частини рукопису). Як і великі ініціали, вони візантійського типу — стовпчикоподібні, з характерним для цього орнаментального стилю мотивом — скобками. Усі вони написані циноброю і є багатомітними за способом виконання (див. *іл. 4*: А — ініціали на три рядки: «П» — 242зв., «Є» — арк. 70, «С» — арк. 209, арк. 79, арк. 80; Б — ініціали на два рядки: «М» — арк. 41, «Л» — арк. 84, «П» — арк. 42, «С» — арк. 135зв., арк. 223, 250зв., 241зв.).

Ілюстрація 4. Малі ініціали (на три (А) і два (Б) рядки).

Ініціали, як правило, добре допасовані до рядків. І тільки в поодиноких випадках переписувач залишав на ініціал більше місця, ніж згодом було використано. Зокрема, на арк. 63 для написання ініціальної літери, яка починає Друге послання Петра, було відведено чотири рядки, але виконана вона тільки на трьох рядках; на арк. 41 на ініціал, який розпочинає передмову до соборних послань апостолів, відводилося доволі вузьке місце на трьох рядках, але виконано його на двох. Припускаємо, що менший, порівняно із запланованим, розмір літер у цих випадках зумовлений прагненням декоратора зберегти їх адекватні пропорції, які визначила ширина відведеного для них місця на полотні тексту, а бажання

забезпечити естетичний вигляд аркуша перешкодило майстрові збільшити ініціал за рахунок зображення більшої його частини на полі рукопису.

Однак найчастіше у тексті Крестинопольського Апостола трапляються збільшені літери (на півтора рядка). Ними починаються дві передмови (Послання Павла до галатів та Послання Юди), більшість заголовків у покажчиках частин апостольських Послань, чимало віршів канонічної частини рукопису та їхні окремі фрагменти, деякі власні імена (павльъ — арк. 24, аврамъ — арк. 204зв., хїъ — арк. 213, гдѣ — арк. 283зв.), а також окремі, очевидно, важливі, на думку переписувача, слова, як, наприклад, братъе — арк. 45, молитва — арк. 45, мирнаго — арк. 130, малъ — арк. 145, моа — арк. 175, оцѣстимъ — арк. 182, влѣговои — арк. 199, плодъ — арк. 207, повѣдиша — арк. 279зв., цѣтвые — арк. 283 та багато ін.). Загалом таких літер на сторінці може бути до восьми, у заголовках покажчиків — від семи до шістнадцяти, а на сторінках із текстом, розташованим у дві колонки, їх нараховується до двадцяти двох. Спосіб їх виокремлення є різним: вони пишуться кіновар'ю, чорнилом, зрідка — чорнилом подвійним контуром, у деяких із таких літер середина заповнюється кіновар'ю (арк. 13зв., 32зв.) або, навпаки, чорнильний елемент поміщається всередину літери, виконаної циноброю (арк. 169зв., див. *іл. 5*).

Більший розмір цих літер, порівняно зі звичайними буквами в рядку, досягається шляхом опускання їх нижньої частини до нижчого рядка, при цьому верх літери не піднімається над рівнем сусідніх букв. У покажчиках така літера збільшується або таким же чином, або, навпаки, за рахунок її видовження до вищого рядка. Ще одним способом збільшення літер у канонічній частині рукопису є рівномірне їх розширення до верхньої та нижньої лінійок, що особливо прикметно для написання «С», «Є», «ІЄ».

Ці літери, як правило, виконано звичайним для уставу канонічної частини тексту накресленням. Їх виокремлюють кіновар'ю, чорнилом потовщеним контуром, зрідка — і чорнилом, і кіновар'ю. Деякі з цих літер — зменшені копії наявних у Крестинопольському Апостолі великих і малих ініціалів з яскравими ознаками старовізантійського стилю (*іл. 5, А*); інколи в їх написанні використовуються прості орнаментальні прикраси —

нескладні рослинні візерунки та геометричні елементи, невивагливість яких нагадує орнамент нововізантійського стилю* (іл. 5, Б). Найяскравіше різні мотиви візантійського орнаменту виявляються при написанні збільшеної літери «О» (див. іл. 5, В).

Ілюстрація 5. Збільшені літери.

Палеографічний аналіз дає підставу сказати, що збільшені літери виконувалися одночасно з написанням основного тексту. Про це свідчить виокремлення циноброю не тільки першої літери у слові, що його було заплановано виокремити, а й декількох наступних букв. При цьому в накресленні літер, якими писано основний текст, і тих, які виконані кіновар'ю, виявляються подібні риси. Наприклад, у слові «нѣсмь» (арк. 151зв.) перші дві літери написані циноброю. При цьому літера ѣ виконана так, як і аналогічні чорнильні літери в основному тексті рукопису: вертикальна риска не піднімається високо над рядком, поперечка чітко горизонтальна і не виходить за межі рядка, основа — невелика, з заокругленням до вертикальної щогли. Інший приклад. Усі літери в перших трьох складах слова радунитєж (арк. 228) написано циноброю. Вони також виявляють подібність із аналогічними чорнильними буквами, властивими руці каліграфа тексту: ѣ має довгу щоглу і характерну вузьку овальну з видовженням головку; лігатура ѣ, як і в усьому основному тексті, складається з вузького овального о та специфічного ѣ, ліва частина якого становить грубшу похилу стемму, а права — довшу лінію із заломленням і потовщенням у верхній частині та незначним вигином у нижній; горизонтальна поперечка літери и має звичайну для переписувача крапку-потовщення посередині, при цьому а, д, ѣ

* Про основні ознаки нововізантійського стилю див. [1; 11; 4, с. 179].

та н мають характерні для інших літер канонічної частини відсічки й ін.

Такі приклади, яких чимало в рукописі, дозволяють говорити про паралельне написання й оздоблення рукопису збільшеними літерами і схиляють до думки, що Крестинопольський Апостол оформлював сам його переписувач, який, окрім того, був водночас і першим редактором тексту Апостола*, оскільки наявні в рукописі правки здійснювалися характерним для однієї руки способом як чорнилом, так і кіновар'ю**. Зокрема, на арк. 29зв. пропущене в тексті слово написане на полі чорнилом почерком переписувача, уставом, хоч зроблений у вигляді астериска знак «+», яким каліграф зазвичай позначав вставку, написано на відповідному місці в тексті кіновар'ю; те саме — див. арк. 26зв. та ін.

Якщо майстер з якоїсь причини забував виділити циноброю першу літеру там, де це, на його думку, було необхідно, він робив це згодом, охайно обводючи її по чорнильному контуру (інколи не до кінця); у цьому місці колір кіноварі є трохи темнішим. Іншим способом виокремлення циноброю літери, яка вже написана чорнилом, є накреслення тонким штрихом її контуру, що робиться зі значним запасом довкола літери.

Окрім великих і малих ініціалів і збільшених літер, у Крестинопольському Апостолі трапляються цілі кіноварні рядки, що є заголовками окремих книг Апостола, початками та кінцями частин тексту, заголовками читань у покажчиках, початками деяких віршів Апостола (як правило, виокремлюється перший рядок). Як свідчить палеографічний аналіз, такі рядки написав сам переписувач Крестинопольського Апостола, вони, як і основний текст, виконані уставом, дещо більшими літерами як безпосередньо на смузі

* Наприклад, у слові *стдѣложитвѣи* на арк. 206зв. літера ѣ переправлена з літери о: циноброю дописано необхідні елементи; на арк. 221зв. у слові *принимаше* два кіноварні виправлення: ѡ з ѣ та ѣ з і та ін.

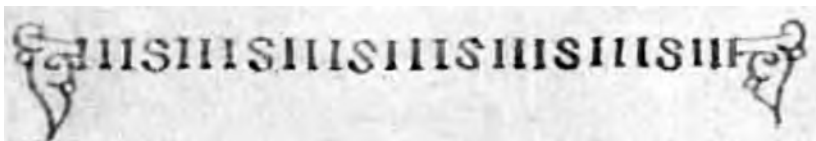
** Зокрема, неправильно написані склади і слова, автоматично внесені асоціативні паралелі чи помилково написані підряд ті самі слова або синоніми не тільки перекреслювалися однією або двома рисками, вони також обмальовувалися крапками або невеличкими рисочками як чорнилом, яким писано текст Апостола, так і кіновар'ю.

основного тексту перед чи після відповідних його фрагментів, так і на зовнішньому, верхньому чи нижньому полях. У покажчиках і заголовках читань кіноварні рядки інколи прикрашено з одного або з двох боків поодинокими рослиноподібними елементами, виконаними кіноварним або чорнильним контуром (див. *іл. 6*).

Ілюстрація 6. Рослинні елементи.

Незакінчений рядок у деяких місцях Кристинопольського Апостола іноді заповнено кіноварною смужкою з нескладним геометричним орнаментом, який складається з чергування трьох вертикальних рисок з невеликими відсічками із s-подібним знаком. Однак частіше такі геометричні орнаментальні смужки трапляються у покажчиках, де вони відділяють окремі заголовки апостольських послань; тут їх виконано чорнилом (див. *іл. 7*).

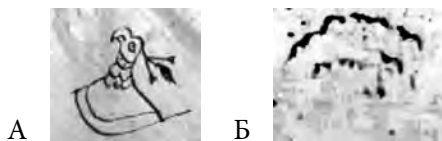

Ілюстрація 6. Орнаментальна смужка геометричного рисунка.

Хоч рукопис не ілюміновано мистецькими заставками чи мініатюрами, є всі підстави стверджувати, що у скрипторії, в якому виготовлявся Кристинопольський Апостол, були відповідні спеціалісти. Свідченням цього є два вправно зроблені, хоч і не закінчені, малюнки на широких полях рукопису. Так, на нижньому полі арк. 238зв. кіноварним контуром виконано голову і частину тіла птаха — зооморфне зображення павича з гордовито піднятою головою (див. *іл. 8, А*), характерне для оздоблення рукописів, створених на галицько-волинській землі у той самий період, що й Кристинопольський Апостол. Зокрема, для Добрилового Євангелія 1164 р., яке, як припускають, також могло бути створене в тому ж рукописному осередку, що й аналізована пам'ятка [9,

с. 190, 193]. Оскільки колір і насиченість кіноварі, якою намальований птах, збігається з виконаними в рукописі ініціалами й іншими кіноварними літерами та прикрасами, зробленими в час створення рукопису, припускаємо, що цей малюнок виконав майстер, який оздоблював Кристинопольський Апостол (сам його копійст?), а отже, він мав відповідний досвід багатшої ілюмінації рукописів.

Ще один незакінчений малюнок — голова людини в анфас, виконана на арк. 72 на нижньому полі ближче до внутрішнього краю (див. іл. 8, Б). У затертих обрисах можна розпізнати волосся, очі, ніс і частину вуха людини. Деякі дослідники вважають, що це лик святого [18, с. 101; 9, с. 199], однак нічого в цьому зображенні, на нашу думку, не підтверджує такою здогаду. Трохи нижче від малюнка — незакінчена його копія — фрагмент голови людини з подібними рисами, яка, втім, через затертість сторінки внаслідок користування кодексом ледве вгадується. Обидва зображення голови виконано блідим чорнилом, подібним за насиченістю до того, яким у рукописі написано катени. Тому не виключаємо, що їх виконавцем є укладач згаданих тлумачень, письмо якого, як уже зазначалося, та вміння пропорційно розташовувати значний об'єм катен на сторінці вказують на його неабиякий смак та художню майстерність.

Ілюстрація 8. Незакінчені малюнки на полях Кристинопольського Апостола.

За винятком цих малюнків, які мають принагідний характер і не належать безпосередньо до художнього оздоблення Кристинопольського Апостола, всі наявні в рукописі декоративні елементи становлять єдину систему: великими ініціалами починаються Послання апостолів; меншими — передмови до них; кіноварними рядками подаються відповідні заголовки та кінцівки розділів, увагу до яких привертають поодинокі рослинні елементи; збільшені

(кіноварні або чорнильні) і/або орнаментовані літери починають окремі вірші та їх фрагменти, а геометричні смужки відділяють заголовки окремих читань у тексті та покажчиках. Кількість ініціалів, їх розмір, а також локалізація всіх орнаментальних оздоб відповідає структурним частинам повного Апостола. При цьому між усіма елементами художніх прикрас у рукописі виявляється зв'язок і супідрядність, що пов'язуємо з їх функціональним призначенням — служити кращому впізнаванню необхідних фрагментів тексту, полегшуючи користування ним читачеві. Саме таку роль і мають виконувати оздоби канонічного чет'яого рукопису, основне призначення якого — індивідуальне читання. У випадку Крестинопольського Апостола, який, найімовірніше, створено в монастирі, він міг адресуватися самим ченцям для келійного використання і мати довідковий характер (можливо, навіть з подальшою просвітницькою метою). Опосередкованим свідченням цього вважаємо наявні тут катени, які становлять ґрунтовне тлумачення канонічних книг Апостола. Монастирське призначення цієї рукописної книги певною мірою пояснюють і «скромні» прикраси, які, однак, є оптимальними для рукопису такого змісту.

Таким чином, Крестинопольський Апостол є наочним прикладом кодексів, у яких структура книги отримує пряме й логічне відображення у системі художнього оформлення. Незважаючи на невибагливість оздоблення, ошатність і структурна різноманітність елементів орнаментальних прикрас у комплексі із зовнішнім виглядом кодексу: формат книги, пропорційне розташування на сторінці текстових і орнаментальних елементів, якість матеріалу (пергаменту, чорнила й кіноварі), естетична привабливість письма канонічної частини рукопису, графічна виразність коментарів і навіть техніка незавершених малюнків на полях — свідчать про неабияку вправність і компетентність безпосередніх творців рукопису, а також про високу книжну культуру того центру книгописання, в якому в середині XII ст. було створено цю важливу пам'ятку давньоукраїнського рукописного мистецтва.

1. *Вздорнов Г. И.* Неовизантийский орнамент в южнославянских и русских рукописях до начала XV в. / *Герольд Вздорнов* // *Византийский временник*. — Москва, 1973. — Вып. 34. — С. 214-243.

2. *Владимиров П.* Обзор южнорусских и западнорусских памятников письменности от XI до XVII ст. / *Петр Владимиров* // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. — Киев, 1890. — Т. 4. — Отд. 2. — С. 101-139.
3. *Гречихин А.* Типологическая модель русской книги на начальном этапе ее развития / *А. Гречихин* // Проблемы рукописной и печатной книги. — Москва, 1976. — С. 25-38.
4. *Джурова А.* Въведение в славянската кодикология. Византийският кодекс и рецепцията му сред славяните Българска / *Аксиния Джурова*. — София, 1997. — 417 с.
5. *Жуковская Л.* Инициалы в древнерусских рукописных книгах / *Лидия Жуковская* // Русская речь. — 1974. — № 3. — С. 108-120.
6. *Жуковская Л.* Связь изучений изобразительных средств и текстологии памятника / *Лидия Жуковская* // Древнерусское искусство. Рукописная книга : [сб. науч. трудов]. — Москва ; Ленинград, 1974. — Вып. 2. — С. 56-69.
7. *Запаско Я.* Мистецтво української рукописної книги / *Яким Запаско*. — Львів, 1993. — 140 с.
8. *Запаско Я.* Ошатність української рукописної книги / *Яким Запаско*. — Львів, 1998. — 135 с.
9. *Запаско Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга / *Яким Запаско*. — Львів, 1995. — 478 с.
10. *Колесса О.* Південно-волинське Городище і городиські рукописні пам'ятки XII–XVI вв. / *Олександр Колесса*. — Прага, 1923. — 45 с.
11. *Костюхина Л.* Нововизантийский орнамент / *Л. Костюхина* // Древнерусское искусство. Рукописная книга : [сб. науч. трудов]. — Москва ; Ленинград, 1974. — Вып. 2. — С. 265-295.
12. *Лихачева О.* Славяно-русский Апостол XI–XIV вв. / *Ольга Лихачева* // Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР : [сб. науч. трудов]. — Москва, 1976. — Вып. 2. — С. 420-447.
13. *Наумов А.* Церколезский апостол как богослужебная книга / *Александр Наумов* // *Богданович Д., Велчева Б., Наумов А.* Болгарский апостол XIII века: рукопись Дечани-Церколез 2 : [коллект. моногр.]. — София, 1986. — С. 81-146.
14. *Неволин Ю.* Описания украшений южнославянских и древнерусских иллюминированных рукописей по XIV в. включительно / *Юрий Неволин* // Методическое пособие по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР : [сб. науч. трудов]. — Москва, 1973. — Вып. 1. — С. 164-179.

15. *Подобедова О.* О некоторых возможных аспектах описания иллюминированных рукописей (в порядке обсуждения) / *Ольга Подобедова* // Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности. — Ленинград, 1981. — С. 91-110.
16. *Протасьева Т.* Византийский орнамент / *Татьяна Протасьева* // Древнерусское искусство. Рукописная книга : [сб. науч. трудов]. — Москва ; Ленинград, 1974. — Вып. 2. — С. 205-218.
17. *Пуцко В.* Функциональная роль и художественная концепция декора Остромирового евангелия / *Василий Пуцко* // Старобългаристика. — София, 1983. — Т. 7, № 1. — С. 21-34.
18. Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв. — Москва, 1984. — 406 с.
19. *Соболевский А.* Лекции по истории русского языка / *Алексей Соболевский*. — Санкт-Петербург, 1891. — Изд. 2. — V, 273 с.
20. *Щепкин В.* Учебник русской палеографии / *Вячеслав Щепкин*. — Москва, 1918. — Изд. 2-е. — 182 с.
21. *Ясіновська О.* Катени як жанр герменевтичної літератури: візантійська традиція і слов'янська рецепція (на прикладі Крестинопольського апостола XII ст.) / *Оксана Ясіновська* // Княжа доба: історія і культура : [зб. наук. праць]. / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; відп. ред. *Л. Войтович*. — Львів, 2010. — Вип. 3. — С. 72-103.
22. *Ясіновська О.* Крестинопольський Апостол як цінна пам'ятка українського рукописного мистецтва XII століття (палеографічний та кодикологічний опис) / *Оксана Ясіновська* // Наукові записки Львівського історичного музею : [зб. наук. праць]. — Львів, 2008. — Вип. XII. — С. 303-322.
23. *Ясіновська О.* Маргінальні записи загальнокультурного змісту на сторінках Крестинопольського Апостола / *Оксана Ясіновська* // «Переспонницьке Євангеліє та рукописна традиція в історії та сьогоденні слов'янських культур» ; «Слов'янознавство XXI століття: тенденції інтеграції та диференціації» : тези Міжнар. наук. конф. — Київ, 2011. — С. 13-14.
24. *Irmscher J.* Catenae / *Johannes Irmischer, Alexander Kazhdan* // The Oxford Dictionary of Byzantium. — New York ; Oxford, 1991. — Vol. 1. — S. 391.
25. *Hunger H.* Studien zur griechischen Paläographie / *Herbert Hunger*. — Bd. 5. [Biblios-Schriften]. — Wien, 1955. — 32 p.
26. *Weitzmann K.* Studies in Classical and Byzantine Manuscript Illumination / *Kurt Weitzmann*. — London, 1971. — XXII, 346 p.